

ներուդ կեանքն ու դիրքն ընտանեաց մէջ և ընկերութեան հանդէպ, անոնց տրուած սկզբունքներն և ուսումը: Ահա ինչ որ գիտենք այդ մասին:

Արքայորդին, — ինչպէս կը կարգանք Պապի համար, — անտարակոյս և իշխանորդին, հայրենի զոհկին կամ ապարանից մէջ առանձին տուն կամ յարկաբաժին մ'է բռնած դաստիարակին հետ, ուր կը բնակի և կը ննջէ յատուկ սենեկի մը մէջ՝ ոտնաւոր զանդից վրայ: Ունի սենեկապան մը, որ կը սպասէ ուղղակի պատանուին հրամանաց, անոր սրտակիցն ու զաղտնի կամ յայտնի գործակիցն է, և անոր ընկերները կամ արհորժած անձինքը կը մուծանէ անոր քով: և երբեմն վրիպելով դաստիարակին ուշադրութենէն, պատանուին բարոյական քայքայման օժանդակ կը դառնայ:

Մայրը, որ ըսինք թէ կը հսկէր զաւակին վրայ, բնակութեան այդ անջատման պատճառաւ երբեմն ի լրոյ միայն կ'իմանայ անոր գործերը, և սոսկ չափով մը կրնայ հրամայել այդ ապագայ արքային կամ նախարարին. այսինքն որքան նա կը հաճի լսել իրեն, և կամ ինք կը յաջողի ենթարկել զայն իւր մայրենի իշխանութեան: Այսպէս Պապ, որ իւր ընկերաց հետ զեղծումներ կը գործէ սենեկին մէջ՝ մասնակցութեամբ սենեկապանին, կը դիմադրէ փառանձնմի, որ ուրիշներէ «զգալով» զաւակին ընթացքը, ներս կը մտնէ խափանելու համար. և նա ճշելով ու վայելով՝ կը ստիպէ մայրը մեկնել, որ կ'ենէ՝ աւաղելով ինք զինքը: Յայտնի է հոս այդ պատանուին չափով մ'անկախութիւնը մօրմէն. բայց ուրիշ տիկին մայրեր, որոնք քան զփառանձնմբ բարոյապէս զօրաւորագոյն հոգով վիճաւ կամ էին, գիտցան իրենց ձեռաց մէջ առնուլ զաւակաց սիրտը, և ձեւել զայն բարոյականի կաղապարին մէջ, պատրաստ

տելով քրիստոնեայ և առաքինի որդիներ, ինչպէս տեսանք¹. անտարակոյս պատմութեանք ալ ի գործ դնելով անոնց վրայ՝ երբ պէտք լինէր, բայց միշտ ինայելով²:

Բոլոր իշխանորդիք ունին նաև իրենց ծառաները, որոնք դաստիարակաց հետ կ'ընկերեն իրենց՝ որսորդութեան և ուրիշ մարզական զբօսանոց մէջ, օգնելով անոնց և կրելով անոնց կրկնոցները, ինչպէս մանր պիտի տեսնենք աշխատութեան երկրորդ մասին մէջ:

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՀԱՌԱԲԱՐԱՆԻ ՄԵՋ

ԱՆՈՒԱՆՏ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍՈՍ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ

(սպ. էջմեանի 1916)

ՄԱՆՈՒԹ. — Այս աշխատութիւնը՝ որ նաւավար Ղազարի ընդօրինակութիւնն է (1824 թուէն), խմբագրուած է երկու անկախ գրութիւններէ. առաջինը Գաղիկ Սրժբունի թագաւորի քարտուղար Թովմայի գործն է, երկրորդը տիբացու Կերսէսի (ԺԷ դար) Դոքախտարար հրատարակիչը (Մհարոպ վրդ. Մաքսուտեանց) կարևոր չէ համարած զբրին սկիզբը դնել փոքրիկ ուսումնասիրութիւն մը, ուր պատմուած դէպքերու, գրութեան ոճի և լեզուի քննութեամբ պարզուէր երեք գրիչներու հեղինակութեան բաժինը. թէ ո՞վ է թովմայ քարտուղարը. արդեօք մեզի ծանոթ Թովմայ Արծրունի պատմիչը չէ. թէ իրօք Ղազարը հասարակ ընդօրինակող մըն է, ինչպէս ինքը կը խոստովանի (էջ 84, տող 27-28) թէ խմբագրող մը եղած է (հմտ. վարը գետնահեղաբառին տակ թովմայէն ընդօրինակուած ամբողջ հատուած մը). և կամ ո՞ր մասերն են յատ-

1. Փաւ. 155-6. — 2. Աստ. 51-53. — 3. Հմտ. աստ. 85.

կապէս որ կը պատկանին թուրմայի, այսինքն հնազոյնն են և որոնք Ներսէսինն են, այսինքն կը պատկանին շատ յիտին Ժամանակներու: Հ. Մարտտեանը՝ որ այնպէս նախանձախնդիր էր մեր հին գրականութեան մէջ ժողովրդական բարբառի հետքերը որոնելու, աւելի ուշադիր ըլլալու էր այս կէտին, որով միայն կարելի պիտի ըլլար որոշել թէ նկատուած բարբառային ձևերը հին են և որքան հին են, թէ՛ բոլորովին նոր բաներ են, այսինքն 1824 թուէն: Այս անորոշ վիճակին մէջ մենք ալ կը քաղենք ուրեմն գրուածքին մէջ պատահած նոր բառերը, առանց կարենալու որոշել թէ անոնցմէ որոնք հին լեզուին յատուկ և որոնք նոր գաւառական բառեր են:

Արքայիակ «Թագաւորական»։ Ի տեսանել նորա հեռաստանէ զգունդն հայրապետին, իսկոյն ի վայր իջեալ արքայեակ կառէն՝ հետիոտ քայլէր (էջ 30)։ — Իմաստին համար բառին — ետի մասնիկը անյարմար է. ուստի կը կարծեմ որ պէտք է սրբագրել արքայեան, ինչպէս կը գտնենք արդէն այս իմաստով գործածուած Ճառքնոս։ «Արքայեան տիկին» (արքայական տիկին)։

Բլարիկ «մահակ, կոպակ»։ Երեք տուն մայի ու խազին (= արար. mal u xazina ապրանք և զանձ), 4 տուն հագնատի էր, գէթ ու զրեհ, թուր (,) բլաթկին և նաչախ ու ռումբ և ասպարս անհուն բազմութեամբ (էջ 20)։ — Նոյն բառը կը գտնենք նաև քանի մը ուրիշ տեղեր գործածուած. այսպէս՝ Լնջուդն գէր և աղուոր պիտի, որ միս ունենայ և ուժով կտրիւնք զահնն և բերեն ծանր պարտկերով և ածեն ի տունն. և ընդ առաջն մեղրն ծծեն զընջուդն և ի հետ սերտեն զգարկերն այնչափ, որ միսն մէն մանրի և ի զարկուցն մեռանի (վստկ. էջ 194)։ — Ու տեսան ազգի ազգի սլեհ կապած, ըրումբ և չարիս աղեղ լարած ու թրեր և բրտկի ասպարք ու ճէշիկ (Պղնձէ քաղաք, Տփլիս 1908, էջ 39)։ — Ջանազան է սլեհն. և վասն այլոց զինուց՝ մէկ ձեռն բաւական

է. զի զթուրն և զբարիքիկն՝ ի մէկ ձեռն կարէ բանեցուցանել. բայց աղեհ զանն երկու ձեռք պիտի (Տաթև. ձմ. իգ)։ Այս բառը զանազան ձևով մեկնուած է. վաստակոց գրքին մէջ Ալիշան կը համարէ «հարուածք գաւազանի և գաւազանք կամ քուրք», Գեորգ զպիր «պարանա, որով կապեալ զկով և զարջառ տանին՝ ուր կամինն» (տես վստկ. 257), իսկ Գարամանեան բառարանը «ոլորուած թաշկինակ կամ դենջակ, որով ինչ ինչ խաղերու մէջ հարուածներ կը տրուին»։ Ճիշտ նշանակութիւնը կու տայ մեզ պրս, بَلَاتِیْگِ balätigin «բիր, չումոգ՝ որ զուրին գնտակ է և փշուտ»։ Ըստ այսմ լաւագոյն զրչութիւնն է Տաթևացոյն քաղաքիկն ձևը։

Գեռնետի «ռոտգուիլ»։ Արդարև սա էր երբեմն անապատ ծարաւի, իսկ այժմ քաղաք մեծին Աստուծոյ՝ գեռնետեալ յերկուց մշտաբուդիս աղբիւրաց (էջ 27)։ — Այլուր ունինք գեռնետեալ և այս ձևով է նաև Արծր. Ե. 8, որմէ ընդօրինակուած է այս հաստուածը ամբողջովին։

Գէիմ «հագուստ կապուստ»։ վկայու թիւնը տես քրաքիկն. — փոխառեալ է թրք. گَیْیِم gıyım հոմանիշէն։

Գոտի «գզակ, զլարակ»։ Եւ կամէին տեսանել զգեղեցիկ զարպաս, նախ զգրխոյ գուտին ի վեր առնին և ապա կարեն տեսանել զգանազան դեղոցն և զպատկերազրութիւն (էջ 19)։ — Գլխարկը հանելով շէնքին նայելը արեւելեան պատկերաւոր քացատրութիւն մ'է՝ շէնքին երկնաբեմ բարձրութիւնը ցոյց տալու համար։ Բառս կենդանի է մինչև հիւսիս վանի և Մովսէս գաւառականներուն մէջ կոտիկ ձևով և կը նշանակէ «վարդապետի ու քահանայի զլխարկ՝ սև բուրդէ հիւսուած. 2. զլուրը դնելու սաղաւարտ, զըլխանոց»։

Դաման «հարկ, տուրք»։ Ինչպէս ըրանմաթի (թրք. rahmetlu լուսահոգի) մեծ խոբով փաշէն գրեր է, որ 15 դարու շահին դաման տամք և դուռը (ու) կէս էլ նայիրին (արար. نایب nâib փոխ դա-

տաւոր) տամբ և զայլս աւելի ցաւ կամ հարկ չի լինի սուրբ տանս (էջ 49), = արար. سامان samān «երաշխատորութիւն, փնասուց հատուցում»:

Վախճանագիր «դաշնագիր, պայմանագիր»։ Այլ և մասնակիցք յայսմ պայմանիս և դաշնատառիս (սոյուած կամ գրուած է դաշնատառիս, զոր պէտք է ուղղել այս ձևով) զտէր Գրիգորն և զտէր Կարապետ խոհեմ քահանայք (էջ 49):

Դիպոց «զանազան ներկերով յօրինուած պատկեր»։ Վկայութիւնը տես գոտի։ Թրարաբի «սուսերամարտութիւն»։ Անդ քն և սուսերամերկաց հայլք, որ կուի և թրաթափ, և երիտասարդաց և քաջ քաջաց կուի և քուշտնկերաց պատերազմունք (էջ 19):

Խորունկ «խոր, խորունկ»։ Եւ ասաց թագաւորն, ի ծովու խորունկ տակն ձգեցէք, զհիմն յիրար կցեցէք (էջ 16)։ — Այս ձևով և այս իմաստով գործածական է հիմայ ալ վանի և Նոր-Բայազիտի գաւառականներուն մէջ։

Կոռնով. նշանակութեամբ անյայտ բառ, որ մէկ անգամ կը զտնեմ գործածուած էլ 40. Էտ գրել այսմաւուրք մի քաջ քարտուղ(ար)ին թօմայ վարդապետին՝ մակնաւուն կոռնով կոչեցեալ։ — Վանի բարբառով կայ կործ կամ կոռն «սոխի, խնձորի, ընկոյզի, հաւկիթի կամ ծառի կեղև», որով կոռնով կընանք մեկնել «կեղևով, կենպը չհանած»։ Տես իմ Գաւառական բառարանս, ուր էլ 594 զրուած է կոռն և էլ 600 կործ. ասոնցմէ պէտք է պահել միայն երկրորդը, քովը նշանակելով տեղացոց կոռն հնչումը։

Յալանա. իմաստով ու ձևով անյայտ բառ. մէկ անգամ գործածուած է էլ 39. «Եւս շինեաց զանգակն մի և զսուրբ Յովնանէս և զսուրբ Նիշան մի յալանա մասն շինեաց յիշատակ հոգոյ իւրոյ»։

Որփեր րին. խանգարուած զբոլթեամբ բառ. «Եւ զհողաթափս աշխատասէր ու տիցն սուրբ կուսին Հոփիսիմայ և զգոհապատն որփէր թին ներկեալ սուրբ արեամբն և զբազունք» (էջ 31):

Ուշար «տասանորդի տուրք»։ ստորաւ հալալ վաստակոց իւրոց և արար ռիվ (արար. vagf) ի զուան յԱղթամարայ սուրբ թաշին, որ է առանց դաւի (արար. da'va դատ) և առանց ուշուրի (էջ 53). — փոխառեալ է արար. اشر usr (թրք. öşür) «տասանորդի տուրք» բառէն. կայ նաև ասոր բացասական ձևը՝ անուշար «տասանորդէ ազատ»։ Եւ այլ ամենայն արտօրեաք Փարմանով է, ևս անուշուր է (էջ 50):

Պալ «քարածայռ»։ Ապա ի հինգերորդ տարին լմեցան զպարիսպն. անհուն բարձրութիւն նորա էր դիմաց պալին, վաթսուն կանգուն (էջ 17). — Գործածական է Ապարանի, Բուլանլիի, Մուշի, Նոր-Բայազետի և վանի գաւառականներուն մէջ։

Սալի «սալարկել, քար քաշել»։ Տէր Ստեփաննոսն՝ որ զսուրբ խաչի զմբեթն սալեց, ևս 13 քար ի սուրբ թաշի հաւառակողմն շինեաց (էջ 38). Տէր Ստեփաննոս՝ որ սուրբ թաշի զմբեթն սալեց, 12 քար հարաւակողմն շինեաց (էջ 60). — Գործածական է Ղազարի գաւառականին մէջ։

Սարակ «բանուր, գործաւոր»։ Իսկ Գաւառաց երկիրն՝ տուն վեցքին (իւրաքանչիւր տուն մէկ վեցքի). տուն սարակ մ(ի), տուն հաւ մ(ի) (էջ 56). — Գործածական է վանի բարբառին մէջ։ — Այս բառը փոխառեալ կը համարիմ սեմակաւ նէն. հմմտ. արամ. שֶׁרֶשׁ šarak «թաւաւորական պաշտօնեայ». իմաստի տարբերութեան համար հմմտ. լատ. minister.

Սպինտր «տեսակ մը շաղախ է»։ Եւ սկսան արկանել զհիմն տաճարին ի մեծամեծ քարանց ի վերայ երկոտասան սեանց. արճիճ ու պղինճ ու սպինտրաւ (ձ. սպինտրո) հալեցին հիման մէջ (ձ. մէնջ) լցին ի հետ ըռրխտին, որ պատն ուր ուր քան զպողպատ (ձ. պողպատ) կու լինէր ի հմէն (տպ. ի հմէն) մինչ ի գլուխն (էջ 18). — Ֆրանս. ciment բառն է — լատ. cementum, որ իտալ. յիմենթո ձևով մոտած է Պոլսի բարբառին մէջ և

ուսւ. ցեմէնտ ձեռով ալ գործածական է
կողկասի մէջ:

Փարզանք «շէնքի մը շինութիւնը կամ
հիմնարկութիւնը». Յաղագս շինութեան
գերապայծառ և պանծալի երկնանման և
բարձրագոյն սուրբ խաչիս յԱղթամար
քաղաքի, որ նիւթ նպաստաւորութեան
փարդանցս բերաւ յերկրէն հեռաստանէ
(էջ 21):

Գիր «կիր». Աստուած ողորմի ասա-
ցէք նիկողայոս սրբազան կաթողիկոսին,
որ զՀասկանա վանից գօն (լիճն) շինեաց
քսով (էջ 54). — արաբ. کس kils «կիր»
բառն է:

Քուշտընկեր «ըմբիշ». վկայութիւնը
տես րոտարափ. տպագրեալին մէջ իրիւ
երկու բառ դրուած է քուշտ ընկերաց.
պէտք է միացնել. այլուստ ծանօթ է բառս
քուշտընքը կամ քուշտընգիր ձեռով (տես
Առ. բառ.) և է պրս. kuştigir «ըմբիշ»
(տես Աճառ. ՆԱ 1908, 121):

Քանած «ծաղկահար, չեչոտ». Տէր
կարապետ որ մականուամբ ընծած ասի
(էջ 68). — կենդանի է վանի բարբա-
սին մէջ:

Հ. ԱՃԱՌԱՆ

Գաղղիոյ մէջ Պօղոս Միշէլ անունով
մէկը մետաղէ կօշիկ մը հնարած է. կը
կշռէ զոյգը 400 կրամ. կ'արժէ կաշիէ
կօշիկէն տասն անգամ նուազ և կը տէէ
շատ երկար. կը զիմանայ նաև ջուրի և
կրակի մէջ:

Արեւմտեան Աւստրալիոյ Բերդ մայրա-
քաղաքէն կը հաղորդեն՝ թէ գտնուեր է
102 ցորենաչափ կշռող հրաշալի մարգա-
րիտ մը, որ կ'արժէ 10էն 25,000 սղեր-
լին: Արեւմտեան Աւստրալիոյ ծովեզեր-
քին վրայ կը գտնուին մարգարիտի ամե-
նանշանաւոր գործասեղաններ: Այդ կող-
մերէն մարգարիտի արգասեղաններն հասաւ 1920-21ին 280,000 սղեր:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ձ. Բ. ԳԱՄՄԵԼԼ

ԵՐԳԻԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎՐԱՅ

○○○

«Ջախջախեցէ վառշուէրը». ՎՆԼԴԵՆ:

Ամբ մարդուն. դատապարտուած գեւն անգամ
կը միանայ դեմին անգամ գալիքով.
Բանապաճոյն անգամներէն մարդիկ լոկ
իրարու լին միաբանի, թեպետեա
նրկնապարգեւ լեռներէն յոյսն ունենան
եւ հայտնաբերեն փողն Աստուած. այլ կ'ապրին
Աստուծոյմբ, բշտմարտմբ ու կտուով.
Եւ անդորմ գտնաբերուին դոյշներով
կ'ապակեմեն երկիրն, իրար կը լնին.
Իրքր թէ՛ բան մ'որ պետք է մեզ միացնէր
Սեւտ կայերով՝ լունենար մարգն ուրիշ լաւ
դրժարային բշտմենք, որ ի թիւ
Իր կորչուտեան կ'աշխատեն տես ու գիր:

ՄԻՆՏՆ

Գրախո կորուսեալ, Բ.

սող 617-629. Թրգմ.

Հ. Բ. Ղազիկեան, Վենետիկ 1913.

ՆԱՅԵՆԻՔ, օ՛ն, խելազար
Մարդէն եղծուած երկրի վրայ,
Տեսարան գալչ արեւակն
ողջունելու նորածագ.
Խոպան դաշտերը պղծուած
են մարդկեղէն արիւնով
Եւ շինը երբեմն առուակներն՝
են արդ գիտեր ժանտահոտ.
Թուանաւորուած է ամբողջ
Երկիրն անհուն փոսերով,
Եւ ծեծուած քսան միլիոն
գիրներէ խելայեղ:
Համարտութեան վրայ խօսիլ
յանդգնող մարդը ո՞ր է:
Սըտախօսներն իրենց զայն
մենավաճառ են ըրած.
մըտազարներ, դրուածներ

24

